

Pléh Csaba: A lélek és a lélektan örömei

*Gondolat Kiadó, Bp., 2008. 703 old.,
5800 Ft*

A legutóbbi időkben Pléh Csaba két, terjedelmileg és tartalmilag is tekintélyt parancsoló kötetet tett le az asztalra.

A pszichológia örök témái, mely tankönyvnek készült, alcíme szerint történeti bevezetést kínál a pszichológiába. Az ígéret mindkét eleme hangsúlyos: a könyv egyszerre nyújt fogalmi rendszerezést, tematikus összefoglalást a pszichológia alapvető kérdéseiről, és problémátörténeti elemzést arról, hogyan birkóztak meg a tudományág művelői a tudományos lélektan kezdetitől fogva e nagy és megkerülhetetlen kérdésekkel. Amolyan „hosszmetsetszi fogalomelemzés” ez, melynek módszertani előzményét, némileg talán elavult formulával élve, nem haboznék a „történeti és a logikai” egységeről szóló tételben megjelölni. Magam, szegénylős hegeliánusként, örömmel üdvözlöm ezt a megközelítést. Hasonlóképpen üdvözlöm a szerzőnek a mérnök, közgazdász és menedzser szakos hallgatókhoz címzett szavait, melyek vallomásszerűen arról tanúskodnak, hogy hisz „a haszon nélküli dolgok hasznában”, s melyeknek arról kellene meggyőzniük az olvasót, hogy „a fogalomtörténeti elemzés” és „a tágabb intellektuális beágyazás” a haszonelvű területeken is nagy előnyökkel kecsegtet. A „tágabb intellektuális” beágyazás igényének e könyv úgy tesz eleget, hogy a pszichológia nagy problémáit a társadalomtudományok és a kultúra szélesebb területein lefolyt viták összefüggésében mutatja be, s a tipikus álláspontokat, megközelítésmódokat úgy vizsgálja, mint különböző, messzemenő filozófiai implikációkkal járó emberképek versengésének eredményét.

A lélektan – mondja előbbi állításához híven Pléh Csaba – „átfogó tudomány az emberről”: az a „kedvenc és átfogó tudomány”, aminek fél évszázad óta mindig is látta. Ezt

már a másik könyv, *A lélek és a lélektan örömei* című tanulmánykötet előszavában olvashatjuk (9. old.), melynek zömét Pléh utóbbi évtizedben keletkezett cikkei, előadás- és interjúszövegei teszik ki. A kötet a különféle témáknak és gondolatmeneteknek – a szerkesztésmóddal szükségképpen együtt járó – heterogén volta ellenére jól kifejez egy egységes szemléletmódot a pszichológiával, a pszichológia történetével és egyes iskoláival, a mai pszichológia tendenciáival, az ember és a lélek természetével, általában a tudománnyal, korunk műveltségsményével és az egyetem feladataival kapcsolatban.

Az alábbiakban erről a második könyvről szólok röviden. Címét – talán kissé túlinterepreálva a szerzőt – úgy fejteném meg, hogy a pszichológiát, mint általában a tudományt, az *örömei* vezérli. A kutatást a szerző úgy fogja fel, mint magából az emberi természetből fakadó tevékenységet, amelytől elválaszthatatlan a megismerés öröme, vagy ahogyan mondja, a „kognitív öröm”. Ezzel végül is a maga módján azt az arisztotelészi gondolatot teszi könyvének alapjává, hogy minden ember természetesen vágyik a tudásra, s a tudás megszerzésében rejlik legfőbb boldogságunk.

A konkrét, empirikus igényű vizsgálódások során is szem előtt tartani az adott tudomány általános kérdésfeltevéseit és történeti eredetüket, annyit tesz, mint képesnek lenni a saját munkánkra irányuló folytonos reflexióra, s hozzájárulni magának a tudománynak az önreflexiójához. Ennek alapján akár jóslásokba is bocsátkozhatunk a kutatások jövőjével kapcsolatban. Pléh Csaba korábbi, kifejezetten tudománytörténeti munkáihoz hasonlóan ezt mutatják a jelenlegi kötet tanulmányai is, melyek között szerepel egy évtizedekkel ezelőtt (1970-ben) született, Czigler Istvánnal közösen jegyzett írás. A szerzőtársak itt „a pszichológiai tudomány prognosztizálásának elvi és módszertani kérdéseiről” értekezve konkrét előrejelzéseket fogalmaztak meg a pszichológiai tudomány jövőbeli fejlődési tendenciáira vonatkozóan. Természetesen érdekes lenne megnézni, hogy előrejelzéseik mennyire váltak be, de még érdekesebb lenne, ha egymás mellé tennénk

ezt a tanulmányt és azokat az utóbbi évekből származó cikkeket, amelyek a pszichológia mai helyzetével foglalkoznak, illetve *ma* fogalmazzak meg bizonyos gondolatokat a jövőre nézve.

Legjobb lesz, ha ezt az összehasonlítást az olvasóra hagyom. Annyit mindenesetre megjegyzek, hogy Czigler és Pléh nem bizonyult rossz jósnak. Előre jelezték például, hogy a következő évtizedekben a kognitív pszichológia dominál majd, pedig akkor még korántsem volt lefutva a behaviorizmus és a kognitívizmus közötti meccs. Ezt jól mutatja az a tény, hogy Skinner *Beyond Freedom and Dignity* című, nagy hatású könyve még csak *ez után*, vagyis 1972-ben jelenik meg! Példaként említhető az is, hogy észrevették: a fejlődés-gondolat nemcsak visszatér a pszichológiába, hanem újra nagy szerepet fog játszani. Mi sem meggyőzőbb akkori elemzéseik helyességére vonatkozóan, mint hogy a mostani kötet gerincét éppen azok az írások alkotják, amelyek a pszichológia területén a kognitív pszichológiával és az evolúciós pszichológiával foglalkoznak, általános síkon pedig a kognitívizmus és az evolúciós szemlélet szerepét és jelentőségét taglalják. (Teljesen igaz, hogy – mint olvashatjuk – „a 20. század utolsó harmadának győzedelmes irányzata a kognitív pszichológia, mely maga is felelős [...] egy még átfogóbb terület, a kognitív tudomány kialakulásáért”. *A műveltségkép és a modern pszichológia*, 140. old.)

Könnyű példákat találni arra, hogy a szerző ma is szívesen tesz kijelentéseket tudományának jövőjéről. Kuhn paradigmafogalmának a pszichológiai tudományra és a pszichológiatörténet-írásra gyakorolt hatását tárgyalva felteszi a kérdést: Vajon a jövőben a paradigmafogalom melyik értelme kerül előtérbe? Vajon az, amelyik az elméleti egységesülést hangsúlyozza, vagy pedig az, amelyik „elvezet a sokféle elmélet együtt létezésének újra-elismeréséhez”? Az utóbbi mellett teszi le a voksot, s nem fél úgy fogalmazni: valószínű, hogy *ez*, vagyis a Sternberg-féle értelmezés lesz „a következő évtized nyertese” (*Kuhn hatásai a pszichológiában, vannak-e pszichológiai paradigmák?* 25. old.). De olvashatunk olyan tanulmányt is,

amelyben a szerző általában elmélkedik a tudományok jövőjéről, s a kognitív tudomány példájából kiindulva többek között rámutat arra, hogy a diszciplínák szaporodása nem elkerülhetetlen következménye a tudás adott területeken megfigyelhető mennyiségi növekedésének (*A tudomány jövője: a kognitív tudomány példája*).

A kötet további érdekessége, hogy sokat foglalkozik a pszichológia, az élet és a többi tudásszféra kölcsönös kapcsolataival, strukturális megfeleléseivel és analógiáival, melyek lehetővé teszik, hogy a pszichológiai felismerések fényében vizsgáljunk más területeken jelentkező problémákat. Evidensen ilyen terület a pedagógia, az általános kultúra, de a kutatás és az egyetemi oktatás világa is, melyekről Pléh Csabának részint a tudományos közélet szereplőjeként, részint pedig, és elsősorban, pszichológusként van mondanivalója. *Pszichológusként* foglalt állást például abban a műveltségképünk alapjait érintő, ma sem lezárt vitában, hogy az ismeretek és tudások fajtái közül melyiket kell az oktatási rendszernek, az egyetemnek és a társadalomnak preferálnia. Leépíthető-e, leépítendő-e a lexikai ismeretek a művelési készségben testet öltő tudás javára? A „tudni mi” a „tudni hogyan” javára? Az explicit tudás az implicit tudás javára? Vagy akár az inkább az előző pólust képviselő bölcsészet az inkább a második pólust képviselő technikai jellegű tudományok javára?

A *pszichológus* Pléh Csaba válasza az, hogy „a kettősségek kiegészítik egymást” (*A műveltségkép és a modern pszichológia*, 141. old.). A bölcsészettudományok összes többi jellemzőjüknek köszönhetően a metakognitív tudatosság készségének hordozói, s nem „élődsi megkettőződésai” a tudás implicit, technikai jellegű formáinak. Már az alsóbb iskoláskorban is végbe-megy, a reprezentációk spontán összehasonlítása révén, egy metakognitív fordulat, melynek során felismerjük a reprezentációk formális szerkezetét. A gondolatmenet ahhoz a megállapításhoz vezet, hogy „a hagyományos bölcsészet egy általános emberi képesség kultivációja” (*Tudástípusok és a bölcsészettudományok helyzete*, 433. old.), de műveltségünkben ettől függetlenül

sem volna kidobható, hiszen elképzelhetetlen, hogy valamely képesség önmagában működjön, s ne vonatozzon lexikai jellegű explicit ismeretekre: „nincsenek üresen őrlő kognitív malmok” (uo. 434. old.)

Az a pszichológia, melyet Pléh Csaba védelmébe vesz, naturalista. Sokak szerint ez a pszichológiában és az elmefilozófiában az uralkodó álláspont. Emellett sokan vélik úgy, hogy a naturalista pszichológia feldarabolja az embert, s a természettudományos szemléletet, fogalmi apparátust és metodológiát teszi uralkodóvá egy olyan területen, ahol nem kompetens. Pléh Csaba ezzel szemben úgy érvel, hogy a naturalizmus a világ egységében való hit, amely szerint nincs ellentmondás a között, hogy az embert természeti lényként elemezzük, valamint a között, hogy olyan lénynek tekintjük, melynek sajátos minőségű élményvilága van. Ebben a naturalizmusban „a felvilágosodás egységes emberképének a felújítását” látja (*A természet és a lélek*, Kovács Gabriella interjúja, 579. old.). Vajon az emberkép, amelyet magáénak vall, a hiten múlik-e? Azt hiszem, egy tágan értelmezett naturalizmusnak nincs alternatívája, s ezért mondhatjuk, hogy a pszichológiában valóban uralkodó álláspontot képvisel. De tudatosítani és elfogadni azt az emberképet, melynek alapján dolgozunk, más dolog: ez valóban választás vagy hit kérdése (az idézett eszmefuttatásokra hivatkozva metakognitív tudatosságot feltételez). Pléh Csabáé racionális választás – ha tetszik, racionális hit; összhangban van pszichológusi kutatómunkájával. Hozzáteszem: nagyon is aktuálisnak tartom a visszatérést ahhoz, amit ő a felvilágosodás emberképének nevez, s egyáltalán ahhoz, amit a felvilágosodás jelent. Ennek része az, amit egy helyen úgy említ, mint „tudományos toleranciát”, mely nem tud mit kezdeni „a radikális egyoldalúsággal” (*Természeti gondolkodás az emberi gondolkodásról*, Beszélgetés Sipos Júliával, 587. old.).

Pléh Csaba: History and Theories of the Mind

Akadémiai Kiadó, Bp., 2009. 278 old., 40 €

Edwin G. Boring klasszikus pszichológiai történeti könyvének előszavában azt írja, hogy „[a] kísérleti pszichológusnak [...] ismernie kell saját területének történetét. Ilyen ismeret hiányában torzítva látja a jelent, összetéveszt régi tényeket és nézeteiket újakkal, és nem tudja megítélni az új mozgalmak és módszerek jelentőségét.” (*A History of Experimental Psychology*. 2. kiad. Appleton-Century-Crofts, New York, 1957. ix. old.). A pszichológiában, és különösképpen a pszichológia oktatásában kiemelt figyelmet érdemel Boring üzenete. A lélektani elméletek és hagyományok igazán csak történetileg, és sokszor csak történelmi kontextusban érthetőek meg. Ez fokozottan igaz a magyar lélektanra.

Pléh Csaba pszichológus és nyelvész pszichológiai történeti munkásságának egy reprezentatív szeletét adja közre ez a kötet, amely a neves külföldi és hazai kognitív pszichológusok szerkesztette *Neurocognitive Development and Impairments* sorozatban jelent meg. Az 1992 és 2007 között született húsz – korábban önálló tanulmány vagy könyvfejezet formájában publikált – írás a kognitív pszichológia történetét sajátos szemszögből mutatja be. Sajátos, mert a „megrögzött kognitív pszichológus” szerző végzettségét, kutatási területeit, kutatói identitását tekintve maga is jól példázza a kognitív tudomány egészére oly jellemző multidiszciplinaritást. A kísérleti lélektant és a nyelvészetet is magába foglaló kognitív tudomány, illetve a kognitív pszichológia történetét így kutatói testközelből, de a tudománytörténész érdeklődésével és szempontjai szerint vázolja fel az a tudós, aki e tudományterület hazai történetének a kezdetektől maga is egyik kulcsfigurája.